

<http://hallofpeople.com/gr/bio/Vikelas.php>

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

*Το πρώτο κεφάλαιο και ένα απόσπασμα
σχετικά με την καταστροφή της Χίου*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Κατά τας αρχάς του έτους 1821 ευρισκόμενη εις Σμύρνην. Ήμην τότε εικοσαετής σχεδόν. Προ επτά ήδη ετών ο διδάσκαλος μου, ο Παππά Φλούτης, θεός συγχωρέσει τον, είχε βεβαιώσει τον πατέρα μου, ότι έμαθα πλέον όσα γράμματα αρκούν εις άνθρωπον μέλλοντα να μετέλθη το εμπόριον• ο δε πατήρ μου είτε πεισθείς υπό των λόγων του αγαθού ιεροδιδασκάλου, είτε θεωρών το σχολείον του πρακτικού βίου ως ωφελιμώτερον δι' εμέ, δεν ενέκρινε να με αφήση εις Χίον προς εξακολούθησιν των σπουδών μου, αλλά μ' επήρεν έκτοτε εις Σμύρνην, παραλαβών με κατ' αρχάς μεν ως μαθητευόμενον, μετ' ου πολύ δε ως εταίρον εις το εμπορικόν του κατάστημα.

Ο Ύψιστος εν τούτοις ηυλόγει τους κόπους μας. Το ισοζύγιον εκάστου έτους ήτο παχύτερον του προηγηθέντος, και η εμπορική μας υπόληψις εστερεούτο επί μάλλον και μάλλον εις την αγοράν της Σμύρνης. Άλλως τε, — δύναμαι μετά υπερηφανείας να το είπω, — απ' αρχής ο πατήρ μου είχεν αποκτήσει όνομα καλόν και υπόληψιν άκραν, διότι ήτο τιμιώτατος και ακριβέστατος εις τας συναλλαγάς του. Οφείλω δε να προσθέσω, (και

δεν το λέγω διά να επαινεθώ, γνωρίζων εκ πείρας, ότι ο εαυτόν επαινών ή πλανάται, ή συχνάκις άλλους θέλει ν' απατήση,, αλλά το λέγω ως φόρον υικής ευγνωμοσύνης,) ότι την επιτυχίαν εις το στάδιον του εμπορικού μου βίου την χρεωστώ, προ παντός άλλου, εις τας αρχάς της τιμιότητος, τας οποίας από της παιδικής έτι ηλικίας μου ενέπνευσεν ο πατήρ μου. Καθ' όσον ηύξανον τα κέρδη εξετείνετο βαθμηδόν των εργασιών μας ο κύκλος, ταυτοχρόνως δε και των βλέψεων μας ο ορίζων. Αι μετά ξένων εν Ευρώπη ανταποκριτών σχέσεις δεν εξήρκουν πλέον προς ικανοποίησιν της εμπορικής μας δραστηριότητος. Δύο ή τρεις εκ των συμπολιτών μας, νέοι Κολόμβοι του ελληνικού εμπορίου, είχαν ήδη κατ' εκείνα τα έτη στήσει εις Λονδίνον την σκηνήν των. Το τρόπαιον εκείνων ετάραττε τον ύπνον μας, το δε παράδειγμά των υπέκαιε τους φιλοδόξους πόθους μας, όθεν εσχεδιάζετο να μεταβώ κατά το φθινόπωρον εις Αγγλίαν μεθ' ενός των εκ μητρός θείων μου. Είχα μάλιστα αρχίσει να διδάσκωμαι την Αγγλικήν υπό Άγγλου τινός ιερωμένου, είδους Παππά Φλούτη, όστις βεβαίως πολλά δεν με έμαθεν. Αλλ' ίσως δεν ήτο ιδικόν του το πταίσμα. Ας μη καθάπτωμαι της μνήμης των πρώτων διδασκάλων μου!

Ο νους και του πατρός και των περί ημάς συγγενών ή φίλων και εμού αυτού ήτο αποκλειστικώς προσηλωμένος εις το έργον μας. Περί Φιλικής Εταιρίας και τεκταινομένης επαναστάσεως ουδέ το ελάχιστον εγνωρίζομεν. Συνησθανόμεθα μεν αορίστως πως και ημείς, μεθ' όλων των τότε Ελλήνων, τον προς την ελευθερίαν οργασμόν, εβλέπομεν εις Σμύρνην Ευρωπαϊούς κρατούντας υψηλά την κεφαλήν, και μετά πικρίας ενδομούχου εμακαρίζομεν τα αυτόνομα Χριστιανικά έθνη, είχομεν αμυδράς τινας ιστορικές γνώσεις περί της Γαλλικής επαναστάσεως και νεφελώδεις τινάς ελπίδας εθνικής αποκαταστάσεως, στηριζόμενας κυρίως εις την εξ Άρκτου προσδοκωμένην αρωγήν, τας δ' εορτάς συνερχόμενοι εψάλλομεν και ημείς του Ρήγα τα άσματα• αλλ' όμως δεν εφантаζόμεθα ουδαμώς ότι ευρισκόμεθα εις παραμονάς εθνικής εκρήξεως.

Διηρχόμεθα τον βίον ήσυχoi εντός του Χανίου, την μεν ημέραν εν μέσω

των ποικίλων εμπορευμάτων μας, την δε νύκτα εντός του μικρού δωματίου, άνωθεν της αποθήκης, όπου κοιμώμεθα ο πατήρ μου κ'εγώ. Τας Κυριακάς ελειτουργούμεθα τακτικώς εις την αγίαν Φωτεινήν, ενίστε δε επεσκεπτόμεθα οικογένειάν τινα εκ των εν Σμύρνη διαβιούντων Χίων. Σπανίως, άπαξ ή δις του έτους, περί το Πάσχα ιδίως, επηγαίνομεν προς αναψυχήν εις τα παρακείμενα χωρία, και τότε αναπνέοντες αέρα καθαρόν και βλέποντες δένδρα και αγρούς ενθυμούμεθα την Χίον και τον πύργον και τον κήπον μας, και μας εφαινετο βαρύτερος τότε ο από της οικογενείας χωρισμός.

Ούτω διήρχοντο αι ημέραι και παρήρχετο ο καιρός, η δε κυρία μου σκέψις ήτο περί της μελλούσης εις Αγγλίαν αποδημίας. Τα όνειρά μου περί τούτο περιστρέφοντο, και ήσαν όνειρα υπό πάσαν έποψιν χρυσά. Αλλ' εξαίφνης και ησυχία και εργασία και σχέδια και όνειρα, τα πάντα διά μιας ανετράπησαν.

Κατά τας αρχάς Μαρτίου μίαν νύκτα εξύπνησα έντρομος. Είχα ακούσει τουφεκισμούς αλληπαλλήλους εις τον ύπνον μου. Ανεκάθησα επί του στρώματος με τα ώτα προσεκτικά και τους οφθαλμούς προσηλωμένους εις το σκότος.

Ο πατήρ μου κοιμάτο βαθέως. Μη ήτο όνειρον; Όχι ! Πιφ, παφ , πάλιν και κραυγαί συγχρόνως άγριαι. Εξύπνησα τον πατέρα μου και ηκούομεν αμφότεροι.

Καθ' όλην την νύκτα εξηκολούθησαν εκ διαλειμμάτων ο κρότος και η ταραχή. Δεν ηδυνάμεθα να εικάσωμεν τι συμβαίνει. Και πώς να το μάθωμεν; Είχομεν την περιέργειαν να εξέλθωμεν, αλλ' ο φόβος ήτο ισχυρότερος και εμένομεν εντός του δωματίου.

Προς τα εξημερώματα κατέβημεν εις την πλατείαν του Χανίου, όπου εύρομεν και άλλους εκ των κατοίκων του συνηγμένους, εις την αυτήν ως ημείς απορίαν και την αυτήν ανησυχίαν.

Τα Χάνια, καθώς ίσως γνωρίζεις, αναγνώστα, είναι συνήθως ωκοδομημένα εν είδει φρουρίου. Έξωθεν τείχοι υψηλοί και στερεοί, εν τω μέσω αυλή ύπαιθρος, τετράγωνος ή επιμήκης, επί της αυλής αι θύραι και τα παράθυρα των αποθηκών και των οικημάτων, η δε συγκοινωνία μετά του έξω κόσμου διά πύλης σιδηράς κλεισμένης την νύκτα.

Ότε την αυγήν ήνοιξαν οι φύλακες την πύλην, εμάθομεν ότι αφ' εσπέρας είχεν έλθει διαταγή να οπλισθώσιν οι Τούρκοι• διά τούτο οι νυκτερινοί τουφεκισμοί και οι αλαλαγμοί των. Αλλά προς τι ο εξοπλισμός; Πόθεν ο προκαλέσας το διάταγμα κίνδυνος; Τοιαύτας ερωτήσεις απηυθύνομεν προς τους έξωθεν ερχομένους, αλλ' ουδέν ακριβές επληροφορούμεθα. Είς έλεγε, στάσις των Γενιτσάρων άλλος, πόλεμος Ρωσικός• τινές εψιθύριζον, επανάστασις των Χριστιανών.

Ούτω διήλθεν η ημέρα εκείνη. Ήτο Σάββατον. Ημείς δεν εξήλθομεν του Χανίου, αλλ' από της πύλης εβλέπομεν ενόπλους και αγρίους τους Τούρκους περιφερόμενους εις τας οδούς.

Την επιούσαν υπήγομεν κατά το σύνηθες εις την λειτουργίαν. Κατ' εκείνην την Κυριακήν δεν επρόκειτο να ομιλήση ιεροκήρυξ, ώστε το πλήρωμα της εκκλησίας είδε μετ' απορίας τον ιερέα αναβαίνοντα επί του άμβωνος. Δεν ανέβη να μας διδάξη τον λόγον του θεού, αλλά προς ανάγνωσιν Πατριαρχικού αφορισμού.

Ηκούομεν πάντες εμβρόντητοι τον αναγινώσκοντα τας φοβεράς εκείνας κατάρας και τους φρικώδεις εξορκισμούς. Ηκούσαμεν τα ονόματα του Σούτσου και του Υψηλάντου ως ενόχων και προδοτών. Ενοήσαμεν ότι πρόκειται περί κινημάτων επαναστατικών εν Βλαχία και περί μυστικών συνωμοσιών, και εβλέπομεν ο είς τον άλλον εντός της εκκλησίας, και αντηλλάσσοντο ψιθυρισμοί και ερωτήσεις και απορίες. Τι αρά γε εσήμαινεν η αφοριζομένη επανάστασις ; οποία η πηγή του κινήματος; Εγνωρίζομεν μόνον, ότι ο Υψηλάντης ήτο μέγας και πολύς εν Ρωσσία, και κάπως υπεθέσαμεν ότι επρόκειτο περί Ρωσικής τινος υποκινήσεως,

ότι εγένετο προανάκρουσμά τι Ρωσοτουρκικού πολέμου. Αλλά ταύτα πάντα διετυπούντο μόλις ως συμπερασμοί, αόριστοι και συγκεχυμένοι πολλώ πλέον ή όσον δύναμαι σήμερον ενταύθα να παραστήσω.

Και οι Τούρκοι όμως της Σμύρνης ήσαν εις το σκότος εισέτι ως προς τα διατρέχοντα, ουδ' είχαν ακριβώς εννοήσει ότι οι ραγιάδες αφ' εαυτών επανέστησαν. Ενόμιζον ότι εκ Ρωσσίας επέρχεται ο κίνδυνος. Ουχ ήττον, ευθύς απ' αρχής ο φανατισμός αυτών εξηγέρθη. Επρόκειτο περί πολέμου κατ' απίστων• άρα πας χριστιανός εχθρός, πας δε ραγιάς πρόχειρον θύμα. Από της πρώτης λοιπόν ημέρας εμαύρισε δι' ημάς ο ορίζων και μας κατεπλάκωσε την ψυχήν η ανησυχία και ο φόβος.

Αι λέξεις αύται, ανησυχία, φόβος, συχνάκις ήδη διέφυγον τον κάλαμόν μου. Αλλά προς τι να επιδείξω γενναιότητα, την οποίαν ούτε είχομεν, ούτε ηδυνάμεθα να έχωμεν ; Μη, αναγνώστα, μειδιάσης, αναλογιζόμενος ότι είμαι Χίος και αποδίδων εις φυλετικήν δήθεν ιδιοσυγκρασίαν την ατολμίαν μου. Ήθελα να σ' έβλεπα τότε εις την θέσιν μου, όσον γενναίος και αν φρονής ότι είσαι. Άοπλοι, απροστάτευτοι, ταπεινωμένοι από την δουλείαν, εκτεθειμένοι εις του πρώτου εξηγριωμένου Τούρκου την οργήν ή και την μάχαιραν, άνευ της ελαχίστης ελπίδος του να τύχωμέν ποτε δικαιοσύνην ή καν εκδίκησιν, πώς ήτο δυνατόν ημείς, οι ταπεινοί έμποροι του Χανίου της Σμύρνης, να έχωμεν γενναιότητα; Προς τι ηδύνατο η γενναιότης να μας χρησιμεύση; Υπομονήν μόνον είχομεν, μας εχρειάζετο δε υπομονή πολλή, διότι η ζωή μας έκτοτε ήτο διαρκής αγωνία και μακρόν μαρτύριον. Αλλ' έχει και η υπομονή τα όριά της. Ενίστε εξαντλείται και την διαδέχεται τότε είτε η απόγνωσις, είτε η απελπισία εκείνη η άγουσα εις τον ηρωισμόν. Πολλά ηρωισμού παραδείγματα και κατά την Ελληνικήν επανάστασιν και εις την γενικήν των ανθρώπων ιστορίαν, την γραπτήν και την άγραφον, είναι ίσως απελπισίας τοιαύτης παραγόμενα. Εμέ ο Θεός μ' εφύλαξεν από την απόγνωσιν, η δε φύσις δεν με προητοίμασε διά την απελπισίαν του ηρωισμού. Αλλ' όμως ποτέ δεν μου εξηντλήθη η υπομονή και η ελπίς, και πολλάκις εδόξασα επί τούτω τον Ύψιστον.

Ολίγας ημέρας μετά την Κυριακήν εκείνην του αφορισμού, υπήγα μίαν πρωίαν εις το Χάνι των Εβραίων, προς σύναξιν χρημάτων. Είχα εισπράξει ποσόν τι και έθετα εντός του κόλπου μου τον περιέχοντα τα συναχθέντα σάκκον, ότε ακούω αίφνης κραυγάς και ποδοβολητόν, και βλέπω χείμαρρον Χριστιανών και Εβραίων φευγόντων δρομαίως προς ημάς. Πριν ή ο Εβραίος μου προφθάση να κλείση την θύραν, η σκοτεινή αποθήκη είχε πληρωθή υπό εντρόμων ομοθησκων του.

Αι διακεκομμένοι φράσεις, τας οποίας εψιθύριζον εις την Ισπανικήν διάλεκτόν των, δεν μ' εφώτισαν ούτε με καθησύχασαν• δεν εγνώριζον και αυτοί τι συνέβη και διατί έφευγον.

Αφού ο θόρυβος εκόπασε και επανήλθεν έξω η ησυχία, ηνοιξαμεν μετά προσοχής την θύραν. Βαθμηδόν και αι λοιπαί αποθήκαι ηνοιγοντο, οι δε εντός αυτών καταφυγόντες εξήρχοντο ενθαρρυνθέντες, και από στόματος εις στόμα εγνώσθη επί τέλους η αληθής του τρόμου εκείνου αιτία.

Κάμηλος φέρουσα φορτίον βάμβακος ωλίσθησεν εις την στενήν της αγοράς οδόν και πίπτουσα έθραυσεν ενός εργαστηρίου την θύραν. Ο κρότος της κρημισθείσης θύρας, αι κραυγαί των αγωγιατών και των εντός του εργαστηρίου Εβραίων, η συρροή περί την πεσούσαν κάμηλον, ταύτα πάντα εξελήφθησαν εν ακαρεί ως αρχή οχλαγωγίας και επήλθε παραζάλη γενική και φυγή και τρόμος.

Όταν υπάρχη η απαιτουμένη δόσις ψυχολογικής προδιαθέσεως, δεν απαιτείται πολύ προς διάδοσιν πανικού φόβου. Ατυχώς δε υπήρχε λόγος ισχυρός προς ύπαρξιν τοιαύτης προδιαθέσεως. Διότι των Τούρκων ο ερεθισμός οσημέραι ηύξανεν, ήσαν δε γνωσταί αι εις την συνοικίαν των συναθροίσεις και είχαν ακουσθή απειλαί προσεχούς επιθέσεως. Αλλ' εγώ ουδέν εισέτι περί τούτων εγνώριζα, ουδέ προέβλεπα νέας κατά την ημέραν εκείνην συγκινήσεις.

Απεχαιρέτησα λοιπόν τους Εβραίους, εδίπλωσα επί του στήθους το φόρεμα προς πλειοτέραν προφύλαξιν του εντός του κόλπου μου σάκκου, και εκίνησα διά να επιστρέψω εις τα ίδια. Αλλά μόλις εισέβην εις την κεντρικήν της αγοράς οδόν, ακούω κραυγάς εκ νέου και αλαλαγμούς, και πριν έτι λάβω τον καιρόν ν' αποσυρθώ ή προφυλαχθώ, ευρίσκομαι εντός σμήνους Τούρκων τρεχόντων με τα ξίφη εις χείρας γυμνά. Πώς δεν με κατεπάτησαν, πώς δεν μ' εφόνευσαν, δεν δύναμαι και τώρα εισέτι να εννοήσω.

Το ρεύμα με παρέσυρε. Έτρεχα κ' εγώ μετ' αυτών. Ήρπαζα εδώ κ' εκεί λακτίσματα και γρονθοκοπήματα, αλλ' έτρεχα, έτρεχα κατάτρομος, μη γνωρίζων ούτε που πηγαίνω, ούτε τι θ' απογίνω, αλλ' ουδέ σκεπτόμενος περί τούτου. Ήτο ως όνειρον, αλλ' όνειρον φρικτόν. Εγνώριζα κάλλιστα τας οδούς της Σμύρνης, αλλ' οποίας οδούς διηρχόμην δεν έβλεπα, ουδέ τώρα ενθυμούμαι.

Ενθυμούμαι μόνον, ότι εις μίαν του δρόμου στροφήν είδα του Χανίου μας την θύραν αντικρύ μου και την ανεγνώρισα. Ήτο ημίκλειστος. Δεν γνωρίζω πώς ευρέθην εντός του Χανίου, εις το δωμάτιόν μου, πλησίον του πατρός μου. Όλα ταύτα έμειναν συγκεχυμένα εις την μνήμην μου.

Ενθυμούμαι ότι ευρέθην κείμενος επί του στρώματος, ύπτιος, ασθμαίνων• και, άνωθέν μου, κλίνων την κεφαλήν ο πατήρ μου μ' ερράντιζε με ύδωρ ψυχρόν.

Ενθυμούμαι ότι ησθάνθην βάρος επί του στήθους πολύ, και τότε μόνον συλλογισθείς τον σάκκον έφερα την χείρα εις τον κόλπον μου και τον εσήκωσα από το στήθος.

Ενθυμούμαι το μειδίαμα του πατρός μου, ότε τω παρέδωκα τον σάκκον. Το μειδίαμα εκείνο το υπέλαβα τότε ως έκφρασιν ευχαριστήσεως διά των χρημάτων την διάσωσιν. Αλλ' αφού απέκτησα κ' εγώ τέκνα, τότε μόνον εννόησα την αληθή του σημασίαν.

— Τι με μέλει τώρα περί χρημάτων; δια σε, υιέ μου, με μέλει !

Ιδού του πατρικού εκείνου μειδιάματος η έννοια. Με ηγάπα ο πατήρ μου • με ηγάπα περιπαθώς. Ποτέ δεν μου το απέδειξε δι' εκχύσεων ή επιδείξεων τρυφερότητας. Μόνον αφού απέθανε και δεν τον είχα πλησίον μου, και ανεπόλουν τας περιπέτειας και τα ελάχιστα περιστατικά της πολυετούς συμβιώσεως μας, τότε μόνον ενόησα και εξετίμησα ακριβώς τον βαθμόν της προς εμέ στοργής του. Διατί τούτο ; Αρά γε διότι απαιτείται να απολέσωμέν τι, όπως αισθανθώμεν την αξίαν του όλην; Ή μη διότι αι συμφοραί και τα δεινοπαθήματά μου ήνοιξαν βραδύτερον τον νουν και μου επλάτυναν την καρδίαν;

Πού εν τούτοις οι Τούρκοι εκείνοι έτρεχον; Κατόπιν το έμαθα. Διηυθύνοντο προς την συνοικίαν των Φράγκων με κακούς κατά των εκεί κατοικούντων σκοπούς. Ευτυχώς ο πασάς προλαβών ίσχυσε να τους κατευνάση και ουδέν απευκταίον συνέβη την ημέραν εκείνην. Δεν είχεν εισέτι επέλθει της αληθούς τρομοκρατίας η αρχή. Και όμως η οχλαγωγία εκείνη, η πρώτη Τούρκων ενόπλων κατά Χριστιανών διαδήλωσις, η πρώτη μου πραγματικού κινδύνου συναίσθησις, έμεινεν εγκεχαραγμένη εις την μνήμην μου, ζωηρότερον ίσως των όσων μετέπειτα είδα και έπαθα.

Από της ημέρας εκείνης οι Τούρκοι εγένοντο επιθετικώτεροι. Αίμα εισέτι δεν εχύνετο, αλλ' αι ύβρεις, αι απειλαί, τα βλοσυρά βλέμματα, η επίδειξις των όπλων, ήσαν προοίμια επίφοβα της επερχομένης καταιγίδος. Διότι τα πράγματα εδεινούντο, και εξηπλούτο η επανάστασις. Εις πάσαν δε κραυγήν ελευθερίας των Ελλήνων ανταπεκρίνετο νέα του τουρκικού φανατισμού έκρηξις, μέχρις ου επί τέλους έλειψε πας φραγμός και αφηνίασαν ως μαινόμενοι οι Τούρκοι, και έσφαξαν και εληλάτησαν και ηνδραπόδισαν.

Αι ειδήσεις δεν ήρχοντο μέχρις ημών ούτε τακτικώς ούτε ακριβώς, αλλ' έφθανεν όπως δήποτε έως των μυχών του Χανίου μας η αντήχησις των

πρώτων εκείνων της εθνεγερσίας σεισμών. Ούτως εμανθάνομεν τα εν Βλαχία συμβαίνοντα, ούτως ηκούσαμεν μίαν ημέραν, ότι ο Μωρέας εσηκώθη, ότι ο αρχιεπίσκοπος Πατρών και οι προεστώτες της Πελοποννήσου ετέθησαν επί κεφαλής του κινήματος,— συγχρόνως δε ήλθεν η φήμη, ότι η Ύδρα και αι Σπέτσαι επανέστησαν.

Ότε, ανατρέχων δια της μνήμης εις το ένδοξον εκείνο παρελθόν, συλλογίζομαι τα καθέκαστα, και αναλύων τας τότε εντυπώσεις μου εξετάζω αυτάς ως αντανάκλασιν, ούτως ειπείν, της κοινής τότε γνώμης, καταλήγω συχνάκις εις το συμπέρασμα, ότι η ευθύς απ' αρχής του αγώνος συμμετοχή των ναυτικών μας νήσων εις το εθνικόν κίνημα συνετέλεσε, πλειότερον ίσως αφ' όσον πολλοί την σήμερον δύνανται να εννοήσωσιν, εις την στερέωσιν και την διάδοσιν της επαναστάσεως. Δεν λέγω τούτο διά την μεγίστην υλικήν βοήθειαν, την οποίαν τα ελληνικά πλοία παρέσχον εις το έθνος, ούτε διά τα λαμπρά κατορθώματα, δια των οποίων περιεβλήθη νέον στέφανον αμαράντου δόξης το ελληνικόν όνομα. Όχι• ταύτα τα είδομεν και τα ενοήσαμεν κατόπιν. Αλλ' ευθύς απ' αρχής, ότε ημείς οι ζώντες μακράν του κρατήρος της εθνικής εκρήξεως ηκούσαμεν ότι οι Υδραίοι και οι Σπετσιώται και οι Ψαριανοί ανεπέτασαν την σημαίαν της ελευθερίας, συνησθάνθημεν ζωηρότερον περί τίνος επρόκειτο.

Οι πλοίαρχοι της Ύδρας και των Σπετσών και των Ψαρών εξεπροσώπευσαν, δι' ορατού τρόπον τινά και συγκεκριμένου στοιχείου, τον γενικόν, τον πανελληνιον χαρακτήρα της Επανάστασεως. Διότι πολλοί εξ αυτών ήσαν γνώριμοι, πολλοί εθεωρούντο ως φίλοι, τα ονόματα και τα πρόσωπά των ήσαν γνωστά εις όλους τους λιμένας, εις πάσας τας αγοράς, όπου υπήρχον Έλληνες. Όστε, ότε ηκούσαμεν ότι οι άνδρες εκείνοι, οι γνώριμοι, οι φίλοι μας, αγωνίζονται υπέρ Πίστεως και Πατρίδος και ωρκίσθησαν ή να ελευθερωθώσιν ή να αποθάνωσιν, ηλεκτρίσθημεν όλοι πολύ περισσότερο ή ότε εμάθομεν του Υψηλάντου το κίνημα, ή και αυτής της Πελοποννήσου την εξέγερσιν.

Ομιλώ περί των πρώτων αρχών του αγώνος και των πρώτων εντυπώσεων. Κατόπιν επήλθον άλλαι αφορμαί, όπως συναισθανθώμεν το αδιάρρηκτον του μετά των επαναστατών συνδέσμου μας. Οι Τούρκοι, σφάζοντες και καταστρέφοντες και ανδραποδίζοντες απανταχού άνδρας άόπλους και τα γυναικόπαιδα, εφρόντιζον να μας ενθυμίζωσι το αλληλένδετον του γένους, και αν ημείς είχομεν διάθεσιν να το λησμονήσωμεν.

Συγχώρει, αναγνώστα, τας παρεκβάσεις μου. Η γεροντική μου χειρ, υπείκουσα εις της γεροντικής μου καρδιάς την ώθησιν, αρέσκεται ενδιατρίβουσα εις τας συσσωρευμένας αναμνήσεις των παθημάτων και των εντυπώσεων της νεότητός μου. Η πρόθεσίς μου είναι να περιορισθώ εις την αφήγησιν των περιπετειών του βίου μου. Αλλ' ο βίος ενός εκάστου ημών αποτελεί μικράν μονάδα συνεχομένην μετά του συνόλου των κυκλούντων ημάς στοιχείων. Πώς να χωρίζω εκάστοτε τας περιδονήσεις του ευτελούς ατόμου μου από της κινήσεως του γενικού ανεμοστροβίλου, εντός του οποίου παρυσύρετο ;

Διά τούτο, και διότι είμαι γέρων, δεν θ' αποφεύγω ίσως πάντοτε τας τοιαύτας παρεκβάσεις γράφων τ' απομνημονεύματά μου. Αλλ' ουδεμίαν έχεις υποχρέωσιν να με αναγνώσης μέχρι τέλους, αναγνώστα μου. Ότε ήσο μικρός και σε έλεγε παραμύθια η τροφός σου, τα έλεγε διά να ευχαριστήση όχι μόνον την ιδικήν σου περιέργειαν, αλλά και την ανάγκην, την οποίαν η ίδια συνησθάνετο να τα λέγη. Σ' έπαιρνεν ίσως ο ύπνος ενίοτε. Αλλ' εξηκολούθει λέγουσα εκείνη, και συ εξυπνών ήκουες του διηγήματος το τέλος. Ιδού διατί ενθυμείσαι την αρχήν μόνον και το τέλος πολλών παραμυθιών, χωρίς ίσως να γνώριζες, διατί δεν ενθυμείσαι την μέσην. Αλλά το ιδικόν μου παραμύθι δεν έχει καθ' εαυτό ούτε αρχήν ούτε τέλος• ώστε δύνασαι να κοιμηθής από τούδε, αναγνώστά μου. Δεν με διακόπτεις.

Τα πρώτα περί της Επαναστάσεως ακούσματα ήλθον μέχρις ημών κατά την μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Οποία Τεσσαρακοστή και τι Πάσχα ήτο εκείνο !

Επηγαίνομεν τακτικώς εις την εκκλησίαν, καθόσον μάλιστα εκεί μετεδίδοτο αι ειδήσεις, συχνάκις ψευδείς, συνήθως εξωγκωμένοι, αλλ' επί τέλους αι μόναι ειδήσεις τας οποίας εμανθάνομεν. Και μη υποθέση τις ότι μας απέσπα τον νουν η περί ταύτα φροντίς από των εκκλησιαστικών τελετών. Απ' εναντίας! Το θρησκευτικόν αίσθημα ήτο ισχυρόν τότε, τα δε παθήματα του γένους ενεσαρκούντο, ούτως ειπείν, δι' ημάς εις τα πάθη του Χριστού, και αι κατανυκτικά ακολουθία της Μεγάλης Εβδομάδος εξεπροσώπουν την ψυχικήν κατάστασιν του πληρώματος της Εκκλησίας.

Περί τα μέσα της Μεγάλης Εβδομάδος φήμαι απαίσιοι διεδόθησαν. Ηκούσθη ότι γίνονται φυλακισμοί και δημεύσεις και σφαγαί εις Κωνσταντινούπολη, ότι πολλοί εκ των προκρίτων του γένους απεκεφαλίσθησαν.

Την Κυριακήν του Πάσχα, εμάθομεν ότι εθανατώθη και ο μέγας Διερμηνεύς, ο Μουρούζης, ο δε τρόμος των αλλεπαλλήλων τούτων ακουσμάτων επέρριπτε πέπλον πένθους εις τα ευφρόσυνα της Αναστάσεως τροπάρια.

Μετ' ολίγας ημέρας διεδόθη φοβερά και καταπληκτική αγγελία. Ο Πατριάρχης εκρεμάσθη! Το πτώμα του εδόθη παίγνιον και όργιον εις τους Εβραίους ! Και μας εθέρισε την καρδίαν η είδησις και μας έκοψε τα γόνατα !

Διότι ήμεθα υπό το κράτος διπλού αισθήματος πάντες• της φρίκης, την οποίαν εις πάντα Χριστιανόν, εις πάντα Έλληνα, επροξένει η κατά του ιερού προσώπου του Πατριάρχου, του Εθνάρχου, ιεροσυλία• και της συναισθήσεως, ότι ουδενός πλέον εξ ημών η ζωή ήτο εξησφαλισμένη. Εάν η Κυβέρνησις αυτή του Σουλτάνου απετόλμα τοιαύτα εις την πρωτεύουσαν κατά των αρχηγών, κατά των προκρίτων του γένους, οποίους κινδύνους διετρέχομεν οι άσημοι ραγιάδες ημείς εκ της αχαλινώτου θηριωδίας των Τούρκων της Σμύρνης, και έτι μάλλον των της Ανατολής ;

Είχον ήδη προ ημερών αρχίσει να συσσωρεύονται περί την Σμύρνην σμήνη άτακτα αγρίων οπλοφόρων, τους οποίους η δίψα του αίματος και της λεηλασίας είλκυεν από τα βάθη της Ανατολής. Ο πασάς εφάινετο εισέτι κηδόμενος της ασφαλείας των κατοίκων και εκράτει εκτός της πόλεως τα θηρία, εκείνα.

Αλλ' η γειτνιάσις των εξήπτε και ηρέθιζε τους εγχωρίους Τούρκους. Εγίνοντο ούτοι από ημέρας εις ημέραν απειλητικώτεροι και εκ των απειλών μετέβαινον εις την πράξιν. Η χειρ έπιπτε συχνάκις επί της μαχαίρας, και ήρχιζεν η μάχαιρα να εξέρχηται ευκόλως της θήκης, πολλοί δε αθώοι επληγώθησαν και τινες εθανατώθησαν εις τας οδούς της Σμύρνης.

Αλλά ταύτα ήσαν αι απαρχαί της θυσίας. Κατόπιν επήλθον τα όργια της λύσσης, αι σφαγαί και οι εμπρησμοί και αι αιχμαλωσίαι, όχι μόνον εις τας οδούς και τας αγοράς και εις των Χριστιανών τας οικίας, αλλά και υπό τας σημαίας των Προξενείων, και επί αυτών έτι των ευρωπαϊκών πλοίων, από των οποίων εκατοντάδες φυγάδων ηρπάγησαν και εσφάγησαν. Αλλά ταύτα μετέπειτα τα επληροφορήθην. Δεν τα είδα, και δεν θέλω να γράφω ειμή μόνον όσα είδα και υπέφερα.

Πολλοί εν τούτοις, από των πρώτων ημερών, ήρχισαν κρυφίως να φεύγωσι. Ανά πάσαν σχεδόν ημέραν εμανθάνομεν ότι εγένετο άφαντος εκ των γνωστών μας τις. Τι έπαθε! Μη τον εφόνευσαν ; Μη κρύπτεται φοβηθείς ; Εγίνετο επί τέλους γνωστή η φυγή του. Το δε παράδειγμα των φευγόντων, και ο φόβος των οσημέραι αυξανόντων κινδύνων, δεν μας άφινον να ησυχάσωμεν, τον πατέρα μου και εμέ. Μας κατέλαβεν ακατάσχετος ο πόθος της φυγής. Άλλο δεν εσκεπτόμεθα ειμή πώς ν' αναχωρήσωμεν.

Το δε πράγμα από ημέρας εις ημέραν απέβαινε δυσκολώτερον. Αι Τουρκικαί αρχαί δεν επέτρεπον πλέον την αναχώρησιν των ραγιάδων. Ελέγετο μάλιστα, αλλά δεν ηθέλομεν εισέτι να το πιστεύσωμεν, ελέγετο ότι οι πρόξενοι έλαβον διαταγάς ν' απωθώσι τους επί ξένων πλοίων προσφεύγοντας. Δεν το επιστεύομεν, και όμως ήτο αληθές. Ευτυχώς ευρέθησαν και πρόξενοι και πλοίαρχοι έχοντες σπλάγχνα, και μη θέλοντες να γίνωσι προμηθευταί σφαγίων εις τους Τούρκους!

Κατ' εκείνας τας ημέρας αφίχθη εις Σμύρνην αρχαίος του πατρός μου φίλος, ο καπετάν Βισβίλης, κυβερνήτης γολέτας υπό Ρωσικήν σημαίαν. Ανέπνευσεν ο πατήρ μου, ότε μίαν πρωίαν τον είδεν εισερχόμενον εις το Χάνιον προς επίσκεψίν μας. Ο αγαθός πλοίαρχος ήρχετο να μας προσφέρη το πλοίον του. Εντός τριών ημερών, μετά την παράδοσιν του φορτίου, υπεσχέθη να μας μεταφέρη εις Χίον.

— Εις την Χίον ; ανέκραξα, ότε μου εξεμυστηρεύθη ο πατήρ μου την απόφασίν του. Μη εκεί θα είμεθα ασφαλέστεροι απ' εδώ ;

— Εκεί θα είμεθα όλοι ομού με την μητέρα και τας αδελφάς σου. Ή θα σωθούμεν μετ' αυτών, ή όλοι ομού ας καταστραφώμεν !

Εν τω μεταξύ προητοιμαζόμεθα. Αλλ' ούτε καιρόν διά προετοιμασίας είχομεν, ούτε ηθέλομεν να προδώσωμεν δι' ακαίρων μέτρων το μυστικόν σχέδιόν μας. Τα εμπορεύματα απεφασίσαμεν να τα παραιτήσωμεν εις το έλεος του Θεού, τα δε ασύνακτα χρέη εις των οφειλετών μας την συνείδησιν, εάν διασωθώσι και εκείνοι. Περιεσυνάξαμεν όσα χρήματα ηδυνήθημεν, και την τρίτην ημέραν μετά καρδίας παλλούσης επεριμένομεν του ηλίου την δύσιν, κατά την μετά του φίλου πλοίαρχου συνεννόησιν.

(τέλος Α Κεφαλαίου)

Το παρακάτω απόσπασμα από επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου, δίνει μια σκηνή από τα φρικιαστικά γεγονότα της σφαγής της Χίου κατά το 1822.

[.....]

«Την επιούσαν ήμεθα από πρωίας συνηγμένοι κατά το σύνηθες εις την ισόγειον της οικίας είσοδον, ήτις εχρησίμευεν ως κοινή αίθουσά μας. Καθήμενοι εις των θυρών τα κατώφλια και επί των βαθμίδων της κλίμακος συνεσκεπτόμεθα, ως πάντοτε, περί του πρακτέου, αναμένοντες τι η ημέρα θα μας φέρει και υπολογίζοντες πότε ηδυνάμεθα να περιμένωμεν απόκρισιν εκ Ψαρών.

Η Ανδριάνα μόνη ήτο απούσα. Είχεν εξέλθει προς εύρεσιν τροφής. Και άλλοτε κατώρθωσε να ποικίλει την πενιχράν δίαιτάν μας συλλέγουσα χόρτα άγρια εις τους πέριξ του χωρίου λόφους. Αλλ' εβράδυνεν ήδη να επιστρέψει. Και η μήτηρ μου, ανησυχούσα, πολλάκις ήνοιξε την θύραν και προέτεινε την κεφαλήν εις την οδόν, να ίδει μη φαίνεται ερχόμενη.

Η Ανδριάνα ήτο ο γενικός προστάτης, η αληθής πρόνοια ολοκλήρου της εις Μεστά δυστυχούς ημών ομάδος. Πλήρης αυταπαρνήσεως και αφοσιώσεως, περιέθαλπε την μητέρα και τας αδελφάς μου και εφρόντιζε περί πάντων των λοιπών· όλα τα επρόφθανεν, όλα τα εσυλλογίζετο· αυτή εύρισκεν ή εφεύρισκε την καθημερινήν τροφήν μας, αυτή έφερε το νερόν εκ της πηγής, αυτή κατώρθωσε δι' αχύρων και παλαιών ταπήτων ν' αυτοσχεδιάσει στρωμνάς δι' όλους εις τα εύκαιρα δωμάτια της οικίας εκείνης· αυτή μας έφερεν ειδήσεις έξωθεν, σχετιζόμενη μετά των χωρικών και τα πάντα ερευνώσα και τα πάντα μανθάνουσα. Η ενεργητικότης της ήτο αδάμαστος και ακατάβλητος η ευθυμία της. Είχε την καρδίαν υγιά και ακμαίαν όσον και το σώμα, και συχνάκις δια της ζωηρότητος, διά της φαιδρότητός της έφερεν εις τα χείλη μας το μειδίαμα, εν μέσω της επικρατούσης εκεί γενικής αθυμίας.

Η ώρα εν τούτοις παρήρχετο και ηύξανε της μητρός μου η ανησυχία. Δεν ήθελα να την αυξήσω εκφράζων τους φόβους μου, αλλ' ήμην και εγώ ανήσυχος, και οι άλλοι επίσης. - Τι έγινε; Πώς αργεί; μην έπαθε τίποτε; Τοιαύται αντηλλάσσοντο φράσεις. Εκεί, αίφνης, ανοίγεται η θύρα και παρουσιάζεται η Ανδριάνα

κάτωχρος, τρέμουσα, με την κόμην λυτήν, σχισμένα τα φορέματα και ανοικτά, τα στήθη αιματωμένα...

Η όλη παρουσία της εμαρτύρει πάλιν φοβεράν, και τρόμον και αισχύνην.

Η μήτηρ μου ηγέρθη αμέσως, εκάλυψε με τας χείρας τους οφθαλμούς και ανέκραξε μετά φρίκης:

Α! οι Τούρκοι οι Τούρκοι! Και αρπάσσασα τας θυγατέρας της έσυρεν αυτάς εις την αγκάλην της.

Η δε Ανδριάνα με τη μίαν χείρα επί της ανοικτής θύρας, εδείκνυε διά της άλλης την έξοδον, και ασθμαίνουσα δεν ηδύνατο ν' άρθρωση τας λέξεις τας οποίας επροσπάθει να προφέρη-- Φύγετε, κρυφθείτε! Ευρέθη μεν όλοι διά μιας έξω εις τον δρόμον μετά της Ανδριάνας.

Πού επηγαίνομεν; Τι ηθέλομεν; Έμφυτος τις ορμή διηύθυνε τα βήματά μας μακράν της πύλης του χωρίου. Εφεύγομεν τους Τούρκους. Δεν εσκεπτόμεθα όμως ότι απομακρυνόμενοι της εξόδου, εκλειόμεθα εντός του χωρίου. Αλλά μη σκέπτεται τις εις τοιαύτας ώρας;

Ενώ ετρέχομεν ούτω περίφοβοι, παραζαλισμένοι, μη γνωρίζοντες πού να καταφύγωμεν, μια γραία εις την θύραν ταπεινής οικίας ιστάμενη μας είδε, μας ελυπήθη και ήπλωσε προς ημάς την χείρα.

- Ελάτε, εδώ να σας κρύψω, Χριστιανοί.

Εχύθημεν όλοι εντός της ανοικτής θύρας, ακολουθούντες την γραίαν. Ο θεός την εφώτισε! Εις εκείνην χρεωστούμεν την σωτηρίαν, την ύπαρξίν μας. Δεν την είδα έκτοτε, ούτε το όνομα της, γνωρίζω, αλλά ποτέ δεν ελησμόνησα το αγαθόν πρόσωπόν της, ουδ' έπαυσα ευλόγων την μνήμην της. Είθε να την αντήμειψεν ο Θεός και να την ανέπαυσεν εν ειρήνη!

Όπισθεν της οικίας ήτο αυλή ύπαιθρος, εις δε την άκραν της αυλής σταύλος. Εντός του σταύλου μάς έκρυψεν η γραία. Αι αγελάδες της έβοσκον εις την εξοχήν και δεν επέστρεψαν ούτε την εσπέραν εκείνην, ούτε τας επιούσας, να μας διαφιλονικήσωσι της κατοικίας των την κατοχήν. Δεν ηχημαλώτιζον γυναικόπαιδα μόνον οι Τούρκοι· ό,τι εύρισκον ήτο λεία ευπρόσδεκτος. Αλλά δεν εξημίωσαν ημάς τότε ληστεύσαντες της πτωχής γραίας τα ζώα.

Η είσοδος ήτο στενή και σκοτεινή, εις δε το βάθος ηνοιγετο ο σταύλος τετράγωνος και οπωσούν ευρύχωρος· αλλ' ουδ' αυτός είχε παράθυρον ή άλλην οπήν, ώστε, ότε εκλείετο η επί της αυλής θύρα της διόδου, το σκότος ήτο ψηλαφητόν και η αποφορά δεν είχε διέξοδον. Τέσσαρα ημερόνυκτα εμείναμεν εντός του κρυψώνος τούτου, δεκαοκτώ εν συνόλω ψυχαί!

Το εσπέρας της πρώτης ημέρας η φιλόανθρωπος γραία μάς έφερε σάκκον πλήρη σύκων. Ότε δε συνηθίσαμεν εις το σκότος, ανεκαλύψαμεν εις μίαν γωνίαν κάδον έχοντα εισέτι ύδωρ αρκετόν, προς ποτισμόν των αγελάδων. Χάρις εις το ύδωρ τούτο και εις τα σύκα δεν απεθάνομεν της δίψης και της πείνης. Εις θέσιν σε προέχουσαν επί μιας των πλευρών του σταύλου εύρομεν άχυρον, το οποίον εστρώσαμεν κατά γης, διά να μη κατακλίνωνται επί του βορβορώδους εδάφους αι γυναίκες και τα παιδιά. Και εζήσαμεν ούτω τέσσαρας νύκτας και τέσσαρας ημέρας!

Εκ του κρυψώνος μας ηκούομεν έξω συχνάκις τας κραυγάς των Τούρκων και οιμωγάς των Χριστιανών, πότε μακράν και άλλοτε πλησίον. Την τελευταίαν μάλιστα νύκτα τούς είχομεν πολύ, πολύ πλησίον, διότι διενυκτέρευσαν εις την οικίαν της γραίας, και ηκούομεν τας ομιλίας των και τας διηγήσεις των αισχρών κατορθωμάτων των.

Ο κύριος των Τούρκων σκοπός ήτο η ανακάλυψις των κρυπτομένων φυγάδων. Τους άνδρας εφόνευον, τα δε γυναικόπαιδα ηχημαλώτιζον μεταφέροντες την άγραν των εις την πόλιν. Τους χωρικούς δεν έβλαπτον συνήθως, εκτός δι' ύβρεων και ραβδισμών και λακτισμάτων και διά της καταναλώσεως των τροφίμων των. Δεν έμενον δε επί πολύ οι αυτοί Τούρκοι εις το χωρίον. Αφ' εσπέρας ήρχετο μία

συμμορία, έτρωγον, έπινον εκοιμώντο, την δεν πρωίαν ήρχιζεν η έρευνα προς σφαγήν και αιχμαλωσίαν· ανεχώρουν οι πρώτοι με αιχμαλώτους και λάφυρα, και τους διεδέχτο νέα την εσπέραν συμμορία, και ούτως εφεξής. Ημείς δ' επεριμένομεν να κορεσθώσι και να παύση η εξάντλησις της λείας την διαδοχήν του διωγμού, παρακαλούντες τον Θεόν να μη ανακαλυφθώμεν μέχρι τέλους.

Πώς να περιγράψω την αγωνίαν των ατελεύτητων εκείνων ημερών! Εφοβούμεθα να λαλήσωμεν μη ο ελάχιστος θόρυβος μας προδώση. Η Ανδριάνα έκλαιεν, έκλαιεν ακαταπαύστως, και λυγμοί ενίοτε εξέφευγον από του στήθους της· ο πατήρ μου επέβαλλε τότε σιωπήν.

- Θέλεις να μας καταδώσης; έλεγε.

Και έκυπτεν η Ανδριάνα την κεφαλήν, και δεν ηκούετο ο θρήνος της.

Επλησίαζεν η μήτηρ μου να την παρηγόρηση.

- Μη μ' εγγίζεις και λερώνεσαι!

Δυστυχής νέα! Η μαύρη απελπισία της εντός του σκοτεινού και δυσώδους εκείνου καταφυγίου ήτο η φοβερωτέρα ένδειξις της τύχης, η οποία επερίμενε τας λοιπάς εκεί γυναίκας, εάν οι Τούρκοι μάς ανεκάλυπτον!

Την τελευταίαν νύκτα εξημερώθημεν με τον φόβον ότι δεν θα σωθώμεν από τας χείρας των. Η θύρα μόνη του σταύλου μάς εχώριζεν απ' αυτών.

Την αυγήν επανήλθεν εις την αυλήν η σιωπή, αλλ' εξηκολούθει εντός του χωρίου ο θόρυβος. Πόσον βραδέως αι ώραι παρήρχοντο! Θα επανέλθωσιν οι Τούρκοι πλησίον μας; Θα τους έχωμεν και την νύκτα πάλιν; Ησθανόμεθα πάντες ότι δεν ηδυνάμεθα να ανθέξωμεν πλειότερον.

Προς το εσπέρας τούς ηκούσαμεν εις την αυλήν, ετοιμαζομένους προς αναχώρησιν, και εκρατούμεν την αναπνοήν μας, περιμένοντες την ελπιζομένην απομάκρυνσίν των.

Εκεί, ακούομεν αίφνης, πλησίον της θύρας, βροντώδη Τούρκου φωνήν.

- Ας ίδωμεν πριν φύγωμεν, τι έχει εις αυτήν την αποθήκην. Έκαμα τον σταυρόν μου. Κρύος ιδρώς με περιέχυσεν.

Η θύρα του σταύλου έτριξε και ηνοιχθη, και εις το άνοιγμα της είδα Τούρκου μορφήν φοβεράν. Εκράτει ξίφος γυμνόν εις την μίαν χείρα, εις δεν την άλλην ράβδον, και από της άκρας της ράβδου εκρέματο λύχνος, το δε φως του λύχνου εφώτιζε του Τούρκου το πρόσωπον, και όπισθεν των ώμων του άλλαι Τούρκων κεφαλαί έρριπτον περίεργα εντός του σκότους βλέμματα.

Εκαθήμην κατά γης εις το βάθος του σταύλου, αντίκρυ της εισόδου. Χίλια έτη να ζήσω, δεν θα λησμονήσω την αποτρόπαιον εκείνην οπτασίαν!

Αναπνοή εντός του σταύλου δεν ηκούετο. Ο Τούρκος εκτείνει τον πόδα, προχωρεί εν βήμα... Αντήχησε διά μιας ο πάταγος υδάτων πατουμένων και βλάσφημος του Τούρκου εκφώνησις. - Μόνον βρώμαι είναι εδώ. Δεν έχει τίποτε. Πηγαίνωμεν!

Η θύρα εκλείσθη μετά κρότου και οι Τούρκοι ανεχώρησαν. Εσώθημεν! Εν βήξιμον, εις στεναγμός ηδύνατο να μας προδώση. Αλλ' ο Θεός μάς ελυπήθη και ηυδόκησε να μας διαφύλαξη, η δε σωτηρία μας την ώραν εκείνην μας εφάνη ως αγαθός δια το μέλλον οiwνός και επεριμέναμεν με πλειότερον ήδη θάρρος της δοκιμασίας μας το τέλος.

Δεν εψεύσθησαν αι ελπίδες μας. Την αυτήν εκείνην εσπέραν, αφού ενύκτωσεν, ηνοιχθη του στάβλου η θύρα και πάλιν, αλλ' υπό φίλης τώρα χειρός, και ήλθεν εν μέσω ημών ο χωρικός τον οποίον ο θείος μου είχεν αποστείλει προς εύρεσιν πλοίου. Πώς εξετέλεσε την παραγγελίαν, πώς ανεκάλυψε το κρυσφύγετόν μας,

δεν γνωρίζω. Έφερε την αγγελίαν ότι πλοίον ψαριανόν μας επερίμενεν εις έρημον λιμενίσκον, όχι μακράν του χωρίου, και ήτο έτοιμος ο χωρικός να μας οδήγηση αμέσως προς αυτό.

Η νυκτερινή ώρα, ο φόβος των Τούρκων, η άγνοια του μέλλοντος, οι κίνδυνοι της φυγής, η ανάμνησις των πρώτων ματαίων περιπλανήσεων πολλούς δισταγμούς την ώραν εκείνην εγέννησαν. Αλλ' αν εμέναμεν, ο όλεθρος ήτο βέβαιος σήμεραν ή αύριον, ενώ φεύγοντες ηδυνάμεθα ίσως να σωθώμεν. Απεφασίσθη λοιπόν η φυγή και ανεχωρήσαμεν υπό την οδηγίαν του χωρικού.

Κρατούμενοι τας χείρας και βαδίζοντες εν σιωπή εφθάσαμεν εις την άκραν του χωρίου, προς το αντίθετον της εισόδου μέρος. Εφεύγομεν την πύλην υποπτευόμενοι ότι εφρουρείτο υπό Τούρκων. Ο οδηγός μας είχε λάβει τα μέτρα του. Εισήλθομεν εντός οικίας ερήμου διά να δραπετεύσωμεν εκ των όπισθεν. Η νυξ ήτο σκοτεινή, διεκρίνετο όμως εκ του παραθύρου το κρημνώδες κάτω έδαφος. Εκρεμάσθη σχοινίον και κατέβην πρώτος εγώ. Έδεσα εις την ζώνην μου το σχοινίον και το εκράτουν εκ των χειρών, ενώ με κατεβίβαζον οι άνωθεν. Κατήλθον κατόπιν οι λοιποί άνδρες ανά εις, και επεριλάβομεν έπειτα τας καταβιβαζομένας γυναίκας και παιδιά. Τελευταίος επήδησεν ο χωρικός, ετέθη επί κεφαλής μας, και ήρχισεν η νυκτερινή οδοιπορία.

Η απόστασις δεν ήτο μεγάλη, αλλά δεν είναι εύκολος ο δρόμος, όταν με την καρδίαν τρέμουσαν φεύγης εις το σκότος, μη γνωρίζων πού πηγαίνεις, και φοβήσαι ανά πάσαν στιγμήν μη φανώσιν οι Τούρκοι, και έχης γέροντας και γυναίκας και παιδιά μικρά εις την συνοδείαν σου!»

**Όλο το μυθιστόρημα μπορεί να βρεθεί στην διεύθυνση:
«gutenberg.org/files/29062/29062-0.txt»**